

DOSSIER ELS MONESTIRS DE L'ALT EMPORDÀ

Resultats arqueològics de les primeres intervencions a la canònica de Santa Maria del Roure, Pont de Molins

Per Dolors Codina Reina^(*)

Resum

Santa Maria del Roure apareix per primera vegada en les fonts textuais a la fi del segle XII. El conjunt es converteix en canònica agustiniana en el segle XIII, moment en què gaudeix d'una gran importància en el territori. Aquesta comunitat va mantenir el control del recinte fins al segle XVI, període en què només quedava un canonge. L'any 1592, Climent VIII va secularitzar l'església mitjançant una disposició general. A les darreries del segle XVIII el conjunt va passar a mans dels preveres de Llers. Les intervencions arqueològiques, iniciades l'any 2009, ens han permès documentar, per una banda, les restes de l'església romànica i una construcció anterior, i, per altra, realitzar una topografia inicial del conjunt.

Paraules clau

Església romànica, canònica agustiniana, Anton Lavall, els Montmarí

Abstract

Santa Maria del Roure appears in written sources for the first time at the end of the twelfth century. The monastic complex becomes an Augustine canonry in the thirteenth century when it had great importance in the surrounding territory. This community controlled the complex until the sixteenth century when it already had been reduced to only one residing canon. In 1592, Pope Clement VIII secularised the church in a general disposition. The complex was passed on to the priests of Llers. Archaeological interventions that started in 2009 have allowed to document the remains of the Romanesque church and a previous structure on the one hand, and, on the other, to map an initial topography of the complex.

Keywords

Romanesque church, Augustine canonry, Anton Lavall, the Montmarí family

Recepció: 24/06/2012 • Acceptació: 04/09/2012.

* Màster interuniversitari en Arqueologia Clàssica (URV-UAB-ICAC). Arqueòloga freelance.

DOI: 10.2436/20.8010.01.103

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 43 (2012)
Dolors Codina Reina

SITUACIÓ GEOGRÀFICA

La canònica de Santa Maria del Roure està situada en el terme municipal de Pont de Molins (Alt Empordà). Les restes del conjunt estan situades en una zona de camps i boscos, aproximadament a un quilòmetre del nucli de Molins.

L'accés al monument és fàcil i està molt ben indicat i senyalitzat. Cal prendre un trencall a la carretera Nacional II que porta cap a Pont de Molins i Boadella d'Empordà, poc abans d'arribar al quilòmetre 762. Una vegada a la carretera GIV-5041, cal arribar fins al nucli de Molins i trencar a la dreta, en direcció nord. Cal seguir un camí rural, totalment senyalitzat fins arribar a la canònica (Fig. 1).

LES PRIMERES INTERVENCIIONS ARQUEOLÒGIQUES⁽¹⁾

Al llarg del mes de novembre de 2009 i durant el mes de desembre de 2011 van tenir lloc les dues primeres intervencions arqueològiques a la

Figura 1. Ortofoto del conjunt de Santa Maria del Roure (Institut Cartogràfic de Catalunya).

1. Volem donar les gràcies a la Diputació de Girona, en la figura del cap del Servei de Monuments, senyor Lluís Bayona, a l'Ajuntament de Pont de Molins, que sempre ens han facilitat la feina, i a l'empresa constructora, a en Jaume i a en Joan, que han fet una feina excel·lent.

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 43 (2012)
Resultats arqueològics de les primeres intervencions a la canònica
de Santa Maria del Roure, Pont de Molins

Canònica de Santa Maria del Roure. Ambdues campanyes s'emmarcaven dins del projecte de restauració de l'edifici, promogut per l'Ajuntament de Ponts de Molins i pel Servei de Monuments de la Diputació de Girona.

Abans d'iniciar les campanyes arqueològiques s'havien efectuat les obres de rehabilitació de l'absis de l'església de la canònica, que gairebé es va haver de refer totalment. Les intervencions arqueològiques van discórrer paral·leles a l'actuació de l'empresa constructora, que s'encarregà de consolidar i coronar els murs que van anar sortint en el moment de l'excavació.

El projecte inicial de la primera campanya preveia dos aspectes bàsics, per una banda l'excavació total de l'interior de l'església –zona 1– i per altra banda la retirada de la runa amb màquina retroexcavadora de les zones 2 i 4 (Codina, 2011). En l'excavació del 2011 es va procedir a l'excavació de la zona 2 i de la zona 4 (Fig. 2).

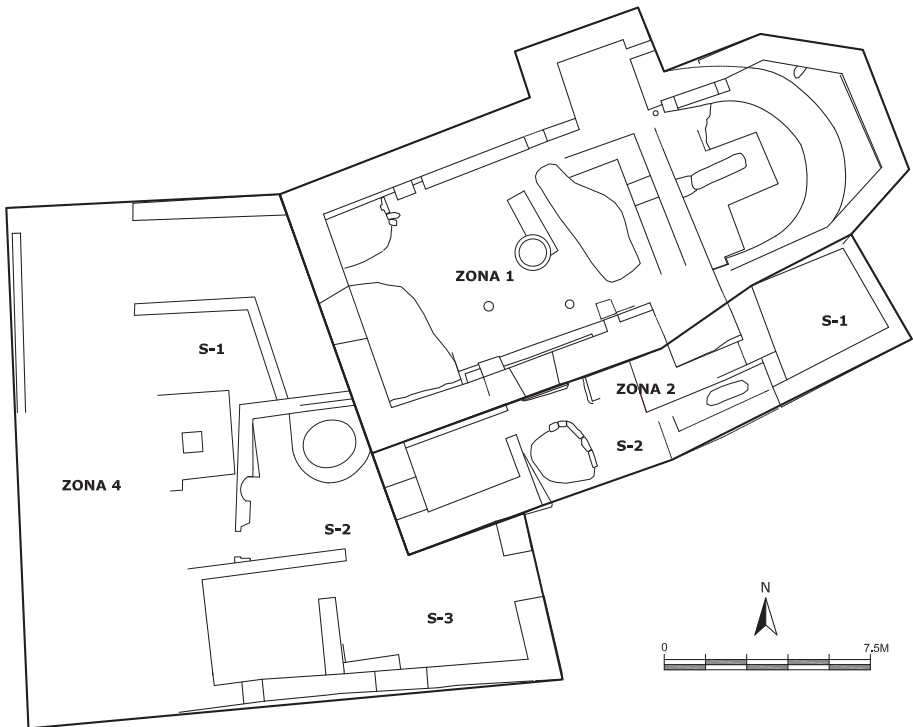

Figura 2. Planta general del conjunt amb les zones on s'ha intervingut.

RESULTATS DE LES EXCAVACIONS

Presentem a continuació els resultats obtinguts en l'excavació de la zona 1 (l'església), de la zona 2 (estances meridionals) i de la zona 4 (àrea de davant de la façana de ponent de l'església).

Zona 1. L'església

L'església de Santa Maria del Roure és un edifici que presenta una planta de creu llatina, amb una sola nau i un absis que ha patit modificacions al llarg de la seva història. Inicialment presentava un absis semicircular, típicament romànic, que amb l'ampliació de l'església cap a llevant, passa a ser octogonal. El transsepte sud pateix, també, moltes modificacions, visibles encara avui dia. La resta de la nau no és una excepció: hi ha diverses fases constructives, ben visibles en els murs perimetrals. És per aquest motiu que, a banda de la intervenció arqueològica, hem realitzat un estudi dels paraments dels murs de l'església.

La lectura dels paraments dels murs laterals i de la façana de ponent ha estat clau, i ens deixa entreveure diverses fases, tot i que adscriure una cronologia a cadascuna és difícil i tan sols podem intentar presentar una cronologia relativa.

La cara interna de la façana de ponent presenta dues fases constructives ben diferenciades, sobretot, pel tipus de parament. El primer parament, format per carreus de mida mitjana ben escairats, està imbricat amb el parament de la paret nord. El segon està compost per pedres de diverses mides, sense desbastar i molt poc lligades entre si que, probablement, presentaria un acabat arrebossat per sobre.

A nivell funcional diferenciem un mínim de dos moments d'utilització diferents. En un primer moment hi hauria un cor, tesi que té el sentit per la presència de mènsules just per sobre de la porta d'entrada d'aquesta façana oest, i també per la mènsula que trobem a la paret sud, al costat de l'arrencament del nervi de la volta gòtica. La mènsula simètrica a aquesta ha desaparegut. Com que aquesta desaparició podria ser fruit de la incorporació, a la paret nord, del nervi de la volta, podem suposar que el cor seria anterior a aquestes arcuacions. A aquest cor, s'hi accedia des d'una porta que comunicava amb el campanar.

En el segon moment de funcionament, el cor ja no existeix, i s'ha tapiat la porta que comunicava el cor amb el campanar.

La cara exterior de la façana de ponent és molt diferent de la interior, ja que presenta una homogeneïtat en el parament, carreus ben escairats i ben lligats amb morter de calç. No obstant això, podem apreciar, a la banda nord

de la paret, una esquerda horitzontal que es podria correspondre amb el canvi de parament que trobem a l'interior de l'edifici. En aquest mateix costat nord podem observar l'empremta d'un petit teulat inclinat que cobriria, segurament, un espai de porxo.

La façana nord presenta, a nivell de la nau, dos tipus de parament, un inferior que ocupa gairebé la totalitat del pany de paret i que està compost per carreus ben escairats, i un superior, molt més escadusser i format amb pedres sense desbastar (Fig. 3). Remarquem la presència, en aquesta paret, d'una pilastra que es recolza contra el parament de carreus i que és la base de l'arrencament del nervi de la volta. A l'oest d'aquesta pilastra, hi ha l'arrencament d'un altre nervi, que s'encasta directament dins de la paret.

A nivell de les banquetes veiem com aquestes s'adeqüen al perfil del subsòl. Vam localitzar també, just arran de la banqueta, la base d'una pilastra que queda desplaçada cap a ponent en relació amb el nervi de la volta. Aquesta base és simètrica amb la del costat sud. Com que a la paret

Figura 3. Interior de la paret nord, on podem veure com hi ha una refacció de la paret en el punt de contacte amb el nervi de la volta.

no veiem cap rastre d'aquesta pilastra, és possible que aquesta base funcionés amb una paret anterior a l'actual.

La façana meridional presenta moltes més refaccions. La lectura dels paraments ens permet diferenciar diverses fases. D'entrada, veiem com el transepte romànic es tapia i l'espai que queda passa a ser una habitació exterior. Per sobre de l'arc es produeix un canvi en el parament, que esdevé molt més escairat i carreuat. La finestra es tapia en un moment posterior.

Aquesta façana, que inicialment devia ser tota cega, pateix una gran remodelació. Al centre de la paret s'obre una porta que dona a l'exterior i que presenta a la seva cara sud una banqueta de fonamentació que trenca la línia de continuïtat del mur i que ens parla de la posterioritat d'aquesta obertura.

Igual que a la façana nord, també trobem una pilastra que serveix de base per a l'arrencament del nervi de la volta, i més cap a ponent veiem l'arrencament d'un altre nervi. Destaquem la variabilitat de les banquetes, molt diferents entre elles, però que malauradament no hem pogut adscriure a cap fase cronològica degut al grau tan elevat d'arrasament de l'interior de la nau.

A nivell arqueològic, l'excavació de l'església ens ha proporcionat un seguit de resultats molt significatius:

L'absis

La intervenció realitzada en l'espai de l'absis actual ens ha proporcionat vestigis adscrits a diferents moments cronològics. Vam poder documentar l'absis de l'església romànica, representat per un mur de dimensions considerables (1.25 m d'ample), que presentava una conservació diferent entre la cara est i la cara oest. En efecte, la cara oest, encara visible avui dia, manté la filada exterior de carreus, arrasats tots ells a una mateixa cota; en canvi, a la cara est, el parament exterior havia desaparegut (Fig. 4 i Fig. 5).

A l'est de l'absis vam localitzar, per sota el nivell de runa, un paviment de calç i sorra, que amortitzava l'espai funerari de llevant de l'església. En efecte, gràcies a la realització d'un petit sondeig vam poder documentar el nivell del cementiri. Malauradament, l'individu que vam localitzar havia quedat molt afectat per la construcció de l'absis actual.

A la banda de ponent de l'absis van aparèixer tot un seguit de restes arqueològiques adscrites a tres moments cronològics diferents. En primer lloc, vam localitzar un paviment de calç en unes condicions de conservació bastant bones, que s'entregava contra l'absis romànic. Aquest nivell ocupava tot l'espai de l'absis. Per sobre d'aquest paviment van aparèixer unes

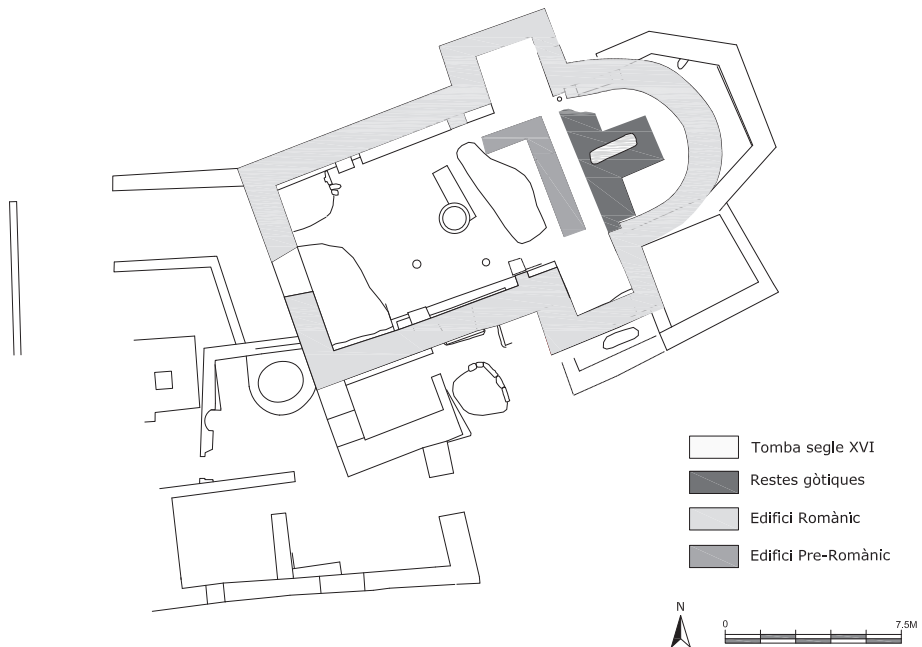

Figura 4. Planta de l'església, on veiem les diferents fases cronològiques.

estructures d'època gòtica: es tractava de la base de l'altar i d'un mur, orientat nord-sud, que tancava l'espai de l'absis sobrealçant-lo respecte a la nau.

Al centre de la base de l'altar hi vam localitzar un retall rectangular. Aquesta estructura retallava l'altar, el paviment de calç i el subsòl. Es va procedir a la seva excavació i vam localitzar restes humanes inconnexes dins del farcit.⁽²⁾ A part d'aquestes restes es van trobar dues monedes: un billó de bronze, emès per la seca de Girona entre 1520 i 1535, sota el mandat del rei Carles I (1517-1556). I un diner de Vic de Felip III (1598-1621).⁽³⁾

2. Fonts orals del poble de Pont de Molins ens van dir que allà hi havien enterrat un dels últims capellans de l'església, i que ells sabien que hi havia un mort perquè, quan van realitzar tasques de neteja i de restauració a l'interior de l'església, van buidar la fossa i van trobar-ne les restes. Quan van veure que es tractava d'un enterrament van tornar-la a tancar.
3. La troballa de les monedes dins del rebliment de la tomba ens indicaria una cronologia, però, el fet d'haver estat remenada en època moderna ens descredita aquesta datació, ja que no sabem realment si el rebliment que hem trobat i excavat provenia de dins de la tomba, o si bé en el moment de reomplir-la van agafar terra d'un altre indret.

Figura 5. Detall de l'absis romànic.

Un cop retirat tot el farcit i totes les restes inconnexes, va aparèixer un individu sencer, *in situ* i en connexió anatòmica. Estava inhumat en decúbit dorsal i orientat oest-est (crani a l'est), sense respectar la tradició cristiana de l'enterrament est-oest. Es tractava d'un individu adult, masculí, que presentava el crani en fase anterior, amb la connexió temporomandibular desplaçada, amb el tòrax posat pla, les connexions vertebrals estretes, els braços semiflexionats, amb les mans a nivell del pubis i en connexió anatòmica estreta, els coxals lleugerament enlairats, amb els membres inferiors estirats i les ròtules basculades cap a l'interior. Els MTT estaven en molt males condicions a causa de l'acidesa del sòl. L'individu estava inhumat dins d'una caixa de fusta de la qual vàrem trobar tots els claus de ferro.

Presentava un seguit d'objectes funeraris que vam localitzar *in situ* en el moment de l'excavació: una moneda de bronze situada a l'interior de l'òrbita dreta, una creu de Caravaca de plata localitzada a l'alçada de l'esternó i un rosari de ferro amb una medalla del sagrat cor, lligant-li les mans.

La moneda és un diner de Vic, de Felip II, amb una cronologia entre 1556 i 1598. Com a característica de la moneda direm que havia estat ressegellada amb la figura d'un lleó.

La nau

L'excavació de la nau es va caracteritzar per dos factors: per una banda per l'alt grau d'arrasament de les estructures i, per altra banda, per la no fiabilitat dels farcits i dels materials trobats en el moment de l'excavació. En efecte, campanyes de buidatge i de reompliment de les estructures, dutes a terme fa uns anys, van contaminar i alterar completament l'estratigrafia de la zona.

No obstant això, volem fer esment a l'edificació que vam localitzar al centre de la nau i de la qual només se'n conserven els murs est i nord, aquests, molt arrasats, mantenen la darrera filada de pedres, molt ben lligades amb morter de calç (Fig. 4). Suposem que es tractaria d'un edifici rectangular, orientat est-oest, de dimensions no massa grans i que sembla que va ser arrasat en el moment de la construcció de l'església romànica. Malauradament no coneixem ni la seva funció ni la seva cronologia. Nosaltres proposem, a tall d'hipòtesi, que podria tractar-se d'una petita cel·la preromànica.

Per tant tindríem, com a mínim, a l'església, quatre fases cronològiques ben diferenciades:

La fase preromànica

La fase romànica

La fase gòtica

Les reformes modernes.

L'estudi del material arqueològic ens permet datar el moment d'abandonament del recinte en el segle XVIII, fet que corrobora les dades històriques que ja coneixíem (F. Campo: 2010). A part d'aquests darrers nivells del segle XVIII, trobem una fase d'ocupació de l'església del segle XVI, moment en què s'enterraren, a la part central de l'absis, diversos personatges, l'últim dels quals aparegué *in situ* i en connexió anatòmica. Malgrat la presència arquitectònica de vestigis més antics, la manca de material ceràmic o numismàtic adscrit a aquestes restes, no ens permet afinar més la cronologia.

La zona 2. Les estances meridionals

Es tracta d'una zona ubicada a tocar de la paret sud de l'església. Vam dividir l'espai en dos sectors –1 i 2– (Fig. 2).

El sector 1

Es troba situat a la part més oriental de la zona. És una habitació de dimensions reduïdes, les parets de la qual estaven en molt mal estat de conservació. Coberta de runa, aquesta es va retirar amb màquina retroexcavadora; barrejats amb l'enderroc van aparèixer 2 capitells figurats (Fig. 6) i una moneda de coure de Felip V, emesa l'any 1719. Per sota de l'enderroc, va aparèixer un paviment de toves, que amortitzava el nivell de necròpolis.⁴ Malgrat no tenir una cronologia precisa, pensem que aquest paviment, i per tant aquesta estança, estaria vinculat amb la fase contemporània d'ocupació del conjunt, quan aquest es transforma en una masia.

El sector 2

El sector 2 ocupa la part central de la zona 2. L'excavació d'aquest espai ens va proporcionar moltes sorpreses.

- Les restes més antigues

Es va poder confirmar l'existència de les restes del transsepte sud, del qual vam localitzar els laterals est i oest, i la base/banqueta del mur perimetral sud (Fig. 7). Aquest mur sud apareixia molt malmès a causa de

Figura 6. Detalls dels capitells figurats localitzats al sector 1 de la zona 2.

4. Com que la cota necessària per al projecte arribava just per sobre del nivell de cementiri, aquest no s'ha excavat.

*Figura 7. Detall
del mur sud
del transsepte
meridional.*

les modificacions posteriors efectuades a la zona. Sembla clara la utilització, en època moderna, d'aquest espai de l'antic transsepte com a habitació; el tapiat que tancava el pas amb l'església i l'arrencament de la volta que funcionava amb el tapiat ho avalen. Vinculada amb aquest transsepte vam documentar una única estructura funerària molt malmesa per les construccions posteriors. La tomba estava excavada en el subsòl i contenia les restes d'un individu adult, masculí, orientat est-oest (crani a l'oest), que estava dipositat en decúbit dorsal. L'individu presentava l'avantbraç dret flexionat amb la mà per sobre el pubis, els coxals apareixien lleugerament alçats, mantenint certa verticalitat, les connexions coxofemorals eren

estretes i estaven *in situ*. La connexió femorotibial també era estreta i amb una lleugera rotació. Les patel·les havien caigut cap a l'interior del cos. L'estudi de la descomposició del cadàver i de la tafonomia ens permeten dir que el cadàver havia estat embolcallat dins d'un llençol funerari abans de la seva deposició a l'interior de la fossa.

- Les restes modernes

La presència d'una escala (Fig. 8), que es recolzava contra la paret de l'església, ens confirma l'existència d'unes dependències que tindrien un mínim de dos pisos. No obstant això, si realitzem la lectura del parament de la façana sud de l'església, veiem que per sobre de l'arc de la porta d'entrada sud i per sobre del teuladet de la volta de l'antic transsepte hi ha un seguit d'enfonys d'embigat, practicats en part en el mateix mur que cega les finestres que s'obrien a la façana sud durant la fase anterior. Aquests enfonys es corresponen amb un tercer nivell de pis.

*Figura 8.
Detall de les escales
que portaven al segon pis.
Zona 2 - sector 2.*

Val a dir, que la porta que veiem en aquesta façana sud de l'església, ja estava obliterated en el moment de funcionament de les restes modernes.

El material arqueològic recuperat ens ha permès situar aquestes estructures a cavall entre el segle XVIII i XIX. Podem, doncs, relacionar aquestes estances amb el moment d'ocupació del monestir per seglars, quan el cenobi és ocupat com a masia. Val a dir, que la datació d'aquestes troballes es correspon perfectament amb la planta que presenta Campo al seu treball (F. Campo, 2010: 82-83), en la que marca aquesta zona com a: " Casa construïda al segle XIX (cases del Roure), ... Va caure al segle XX per abandonament)".

La zona 4. Les dependències a ponent de l'església

Pel que fa a la zona 4, la retirada de la runa va posar de manifest la complexitat estructural i d'estances de l'interior de les dependències del monestir. En efecte, vam poder diferenciar 3 sectors: 1, 2 i 3 que es comunicaven entre si (Fig. 2 i Fig. 9). El sector 1 va proporcionar les restes d'una estructura

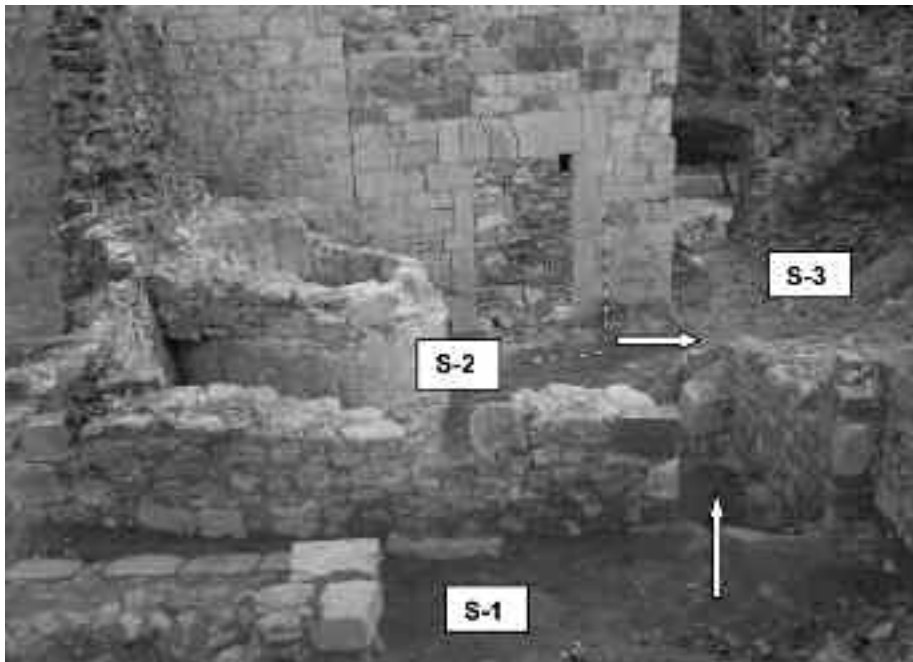

Figura 9. Detall de la zona 4, on veiem els sectors 1, 2 i 3.

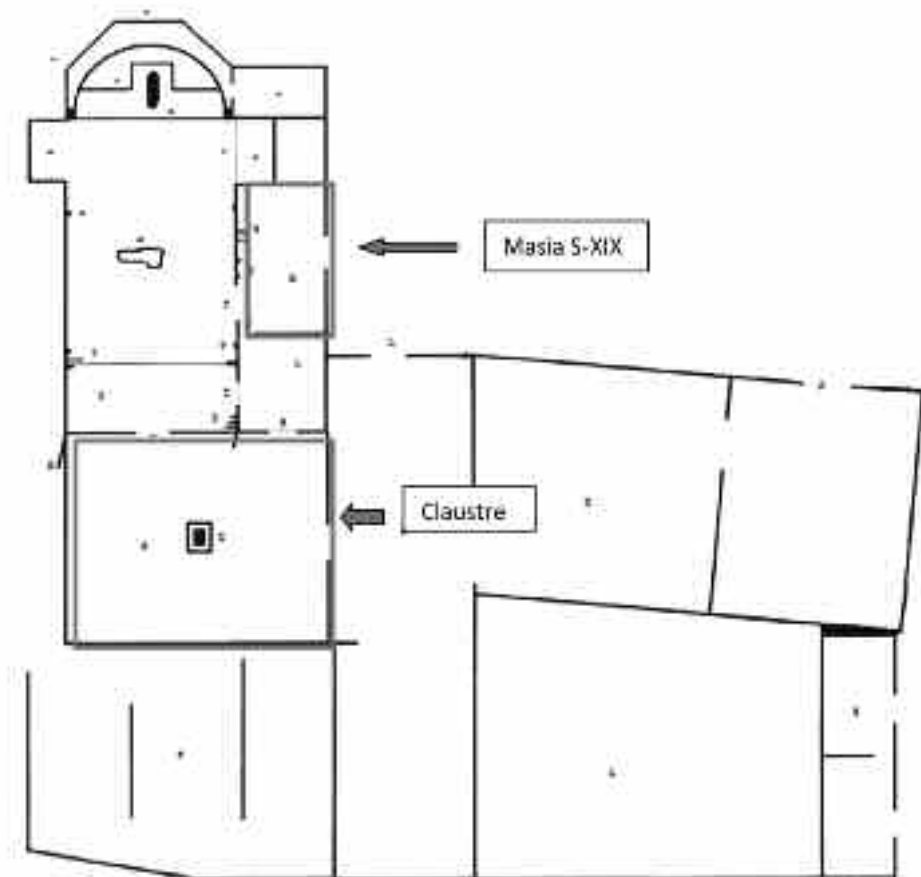

Figura 10. Detall del claustre i les dependències de la masia (Campo, 2010: 83).

rectangular que sembla estar vinculada amb una cisterna que ocuparia l'espai central d'aquest àmbit (F. Campo, 2010: 82-83), situa en aquest espai el claustre del conjunt (Fig.10). Des d'aquesta zona, s'accediria, passant per una petita porta, al sector 2, a on es troba l'entrada est de la cisterna i el pou. Des d'aquest espai, s'accediria a l'interior del campanar i al sector 3, que ocupa la part més meridional de la zona 4, i a partir del qual se surt de l'interior de les dependències per anar a parar a l'exterior del recinte eclesiàstic.

El material trobat fins al moment no ens permet donar una cronologia precisa; no obstant això, sí que és cert, que la troballa de bales de plom sobre

el paviment del possible claustre, ens situa en algun moment del segle XVIII, entre la Guerra Gran i la guerra del Francès. No obstant això, és aviat per poder datar acuradament les restes de la zona, no podem oblidar que l'espai no està excavat del tot i que, a més, en els punts on s'ha retirat la runa, encara falta excavar els nivells arqueològics inferiors.

CONCLUSIONS

Hem presentat en aquest article els primers resultats obtinguts arran de les primeres campanyes arqueològiques. Són uns resultats molt encoratjadors que ens han permès documentar l'existència de 4 fases a l'església: preromànica, romànica, gòtica i moderna, d'una fase contemporània, seglar, al sud de l'església i d'unes fases vinculades amb els conflictes bèl·lics del segle XVIII a ponent. Cal continuar les excavacions a fi de poder donar una visió global del conjunt i de les seves fases arquitectòniques i ocupacionals. És molt interessant remarcar que ens trobem davant d'un dels pocs conjunts agustinians de les nostres contrades i que com a tal mereix un estudi aprofundit.

BIBLIOGRAFIA

- BOTET, J., *Les monedes catalanes. Estudi y descripció de les monedes carolíngies, comtals, senyorials y reials y locals pròpies de Catalunya*, vol. 3, Barcelona, Palau de la Diputació, Institut d'Estudis Catalans, 1911.
- CAMPO, F., *Set segles d'una família empordanesa. Els Jordà de Pont de Molins*, Figueres, Brau edicions, 2000.
- CAMPO, F., *Història del Priorat de Santa Maria del Roure*, Pont de Molins, 2010.
- CODINA, D., *Memòria de la intervenció arqueològica a la canònica de Santa Maria del Roure. Pont de Molins, Alt Empordà 2009*, Barcelona, Memòria Inèdita, 2011.
- CODINA, D., *Memòria de la intervenció arqueològica a la canònica de Santa Maria del Roure. Pont de Molins, Alt Empordà 2011*, Barcelona, Memòria Inèdita, 2012.
- CRUSAFONT, M., *La moneda catalana local (s. XIII-XVIII)*, Societat catalana d'Estudis Numismàtics, Diputació de Barcelona, 1990.
- FONTECHA, R., *La moneda de vellón y cobre de la Monarquía Española (Años 1516 a 1931)*, Madrid, 1968.
- MARQUÈS, J.M., "Nota sobre les vicissituds de Santa Maria del Roure", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 29, (1996), pàg. 159-176.

